

УДК: 355.40(73:410)“1941/1945“
321.74:929 Тито
COBISS.SR-ID 161750281
DOI број: 10.5937/vig2402075T

Језик рада: Српски
Примљен: 13.11.2024.
Прихваћен: 06.12.2024.
Тип рада: оригиналан научни рад

Др Милан Терзић, научни саветник
Архив Југославије
Београд, Република Србија
E-mail: mvterzic@yahoo.com

ТИТО „НА ПРВИ ПОГЛЕД” (БРИТАНСКИ И АМЕРИЧКИ ОБАВЕШТАЈЦИ О ПАРТИЗАНСКОМ ВОЂИ ТОКОМ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА)

АПСТРАКТ: У раду се указује на извештаје чланова Англо-америчке војне мисије који су током 1943/1944. боравили у партизанском покрету у Југославији. Указује се на њихове извештаје у којима се говори о личности партизанског вође Јосипа Броза Тита. Рад је писан на основу архивске грађе и литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југословенско ратиште, западни обавештајци, војне мисије, Јосип Броз Тито, партизански покрет.

Након пораза војске у Априлском рату 1941. године, Југословенска краљевска влада је избегла из земље. Добила је савезничко уточиште и призната јој је легитимност представљања војно поражене државе. Влада је била у Египату и на Блиском истоку (манастир Тантура код Јерусалима), потом се преселила у Лондон, део

министара отишао је у САД, док је војни министар остао у Каиру. Није имала значајну војну снагу јер је само мањи део војног контингента избегао из земље (око 1.000 лица, највећим делом авијатичара и нешто морнара). Влада је након устаничке акције у окупираној Југославији, у јесен 1941, подржала пуковника Дражу Михаиловића који је добио генералска и министарска унапређења. Немачки и италијански окупациони систем у Југославији настојао је да пацификује простор и контролише стратешке циљеве важне за даље вођење рата. Устаничка акција, партизанско-четнички сукоб и вести о страдању српског народа у Независној Држави Хрватској били су реалност у којој је дочекано приближавање савезничких фронтова Југославији.

Велика Британија, СССР и САД налазили су се на челу велике антихитлеровске коалиције. Сједињене Америчке Државе биле су закупљене догађајима на Тихоокеанском ратишу у судару са Јапаном, док је Велика Британија, иако као колонијална сила расплнута на светским ратиштима, била је мандатна сила на простору Медитерана и Балкана.

Савезнички фронтови били су удаљени од Балкана и Југославије, па је Велика Британија настојала да помоћу различитих канала спозна стање у окупираној Југославији. У Југославију су упутили тајне војне обавештајне мисије: капетана Хадсона (Hudson D.T. Bill) – септембра 1941, мајора Атертона (Therence Atherton) – фебруара 1942, пуковника Бејлија (Bailey Wiliam) – децембра 1942. и генерала Армстронга (Charles Armstrong) – септембра 1943. године. Реч је о обавештајцима који су боравили у Југославији (сем генерала Армстронга) и који су познавали њену међуратну друштвену стварност.¹ Мисије су биле упућене у покрет генерала Михаиловића, министра у савезничкој влади, ради сондирања стања на терену и уједињења устаничке акције која је, приближавањем савезничких фронтова,

¹ Бил Хадсон је рударски инжењер који је у међуратном периоду радио у Југославији. Рат га је затекао у руднику антимона Зајача код Крупња, у западној Србији. Самим тим, био је упућен у југословенску међуратну друштвену, политичку и војну стварност. Атертон је у међуратном периоду боравио у Југославији, упознавајући њене политичке и друштвене прилике. Пред рат је радио као новинар у Београду, био уредник листа *Југословенски гласник* (*South Slav Herald*) и био ожењен муслиманком из Сарајева. Пуковник Бејли је између два рата као економиста радио у руднику Трепча и био упућен у југословенске политичке, економске, војне и друштвене прилике. За разлику од претходних вођа британских мисија, генерал Армстронг у међуратном периоду није био у Југославији и није, као Хадсон, Атертон и Бејли, говорио српски језик; Милан Терзић, *Борба за информације: радио-везе и депеше Југословенске краљевске владе и Драже Михаиловића 1941–1944* (Београд: Службени гласник: Државни архив Србије, 2022), 273–331.

требало да дестабилизује окупациону управу. Након војне неактивности четничких снага, крајем 1943. и почетком 1944. године, мисије су повучене из покрета генерала Михаиловића и западни савезници се током 1943. окрећу партизанском покрету.

У Југославији је партизански покрет, предвођен Комунистичком партијом Југославије, устаничким акцијама Народноослободилачке Војске Југославије, пружио отпор окупацији. Располажући незанемарљивом војном снагом, временом је истицао своју представничку улогу угрожавајући тиме позицију Југословенске краљевске владе. То су били разлози да западни савезници, Велика Британија и САД, приближавањем савезничких фронтова Југославији, упуте своје војне представнике у партизански покрет, код његовог вође Јосипа Броза Тита.

Сондирање стања на терену, немачког окупационог система, као залеђа фронта у Италији, као и партизанског покрета, његове организације, војне моћи, улоге комунистичке идеологије, личности партизанског вође Јосипа Броза Тита, итд., били су задаци западних обавештајаца који су средином 1943. пристизали у Југославију. Првенствено их је занимала употреба војне моћи партизана у циљу дестабилизације немачке окупационе управе. У ратним условима, у централизованом војном систему, чије је јако везивно ткиво била комунистичка идеологија, место и улога партизанског вође Јосипа Броза Тита заузимали су једно од најважнијих места у плановима западних војних обавештајаца. Улога појединца (вође) који се налази на челу покрета била је итекако важна у каналисању војне и политичке организације партизанских снага. Стога треба указати на извештаје и сведочанства шесторице чланова Англо-америчке војне мисије (тројица британских и тројица америчких) који су писали о својим запажањима након сусрета са Титом.

Код Јосипа Броза Тита у Врховном штабу, који се налазио у западној Србији, у јесен 1941. кратко је боравио британски мајор Хадсон, који је у оквиру мешовите југословенско-британске мисије дошао у Југославију септембра исте године. У мисији сондирања стања, када су савезнички фронтови били далеко од Југославије, настојао је да ради на уједињењу устаничке акције.² Хадсон се у партизанском

² Jovan Marjanović, *Draž Mihalović između Britanaca i Nemaca* (Beograd: Globus, Narodna knjiga, Prosveta, 1979), 95–104, 102–103, 115–118, 169–173; Jozo Tomašević, *Četnici u Drugom svetskom ratu 1941–1945* (Zagreb: Liber, 1979), 136–145; Milovan Đilas, *Revolucionarni rat* (Beograd : Književne novine, 1990), 95–99; Branko Petranović, *Srbija u Dru-*

Врховном штабу задржао кратко време и потом отишао код Драже Михаиловића код кога је остао све до повлачења у првој половини 1944. године.³ Бил Хадсон био је једини британски обавештајац који се састао и са Титом (1941. године) и са Михаиловићем, у настојању да, у јесен 1941, уједини отпор и двојицу вођа који се, како је време показало, нису издигли изнад ривалства и унутрашњег сукоба.⁴

У промењеним околностима, када су се савезнички фронтови приближавали Југославији, британска мисија на челу са енглеским капетанима Стјуартом (Bil Stewart)⁵ и Дикином (Deakin William),⁶ спустила се падобранима у партизански Врховни штаб на Дурмитор (Жабљак), 27/28. маја 1943. године. Било је то време тешких борби партизанског покрета са немачким јединицама у пролеће 1943. године. Тито (Валтер) је, 12. јуна 1943, известио Г. Димитрова – Коминтерну: да је у тешком положају, да је од авијације погинуо енглески капетан Стјуарт (Stewart), а да су капетан Дикин (Deakin William) и он лакше рањени.⁷ Савезничка мисија је успоставила радио-везу са претпостављенима у Каиру и извештавала о својим првим запажањима о партизанском покрету и његовом вођи Јосипу Брозџу Титу. Послат је и телеграм, који је упућен 20. августа 1943. (бр.106), у којем је писало: „Нема, понављам НЕМА наде за разумијевање ПАРТИЗАНА И ЧЕТНИКА (подвукао М.Т.)”, као и да мора бити послат бригадир да би успоставио мисију на високом нивоу.⁸ Као што се види, предложено је да се пошаље високи официр (бригадир-генерал) у пар-

gom svetskom ratu 1939–1945 (Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992), 272–273; Хедер Вилијамс, *Падобранци, патриоти и партизани: Управа за специјалне операције у Југославији 1941–1945* (Београд: Нолит, 2009), 88.

³ М.Терзић, *Борба за информације...*, 279–286.

⁴ Исто, 29.

⁵ Бил Стјуарт рођен је у Сарајеву 1901. године. Његов отац био је инжењер и конзул у Сарајеву. Стјуарт је погинуо на Тјентишту код Фоче, јуна 1943. године. Био је капетан британске војске и члан прве савезничке мисије упућене у Врховни штаб НОВ и ПОЈ.

⁶ Вилијам Дикин рођен је 1913. године. Био је историчар који је помагао Винстону Черчилу (Winston Churchill) у писању мемоара. Члан је мисије која је дошла у партизански Врховни штаб маја 1943. године. Након доласка Фицроја Маклејна, септембра 1943, члан је његове мисије. Умро је 2005. године. Објавио је ратне мемоаре: F. V. Dikin *Bojovna planina* (Београд: Nolit, 1973).

⁷ *Josip Broz Tito: Sabrana djela* (Београд: NIRO „Komunist“, 1982), knj. 15, 204. У даљем тексту: J. B. Tito: *Sabrana djela...*; Исто: *Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945: документи и материјали*; приредили Б. Петрановић ет. ал. (Београд: Савезно министарство за иностране послове и Војноисторијски институт и Министарство иностраних послов Руске Федерације, 1996), 311–312, док. бр. 230. О Дикиновој мисији видети: Х.Вилијамс, *Падобранци...*, 175–178.

⁸ *Tito-Churchill strogo tajno*, priredio Dušan Biber, (Ljubljana: Arhiv Jugoslavije, Delo, Globus, 1981), 5–8. У даљем тексту: *Tito-Churchill strogo tajno...*

тизански Врховни штаб, а чињеница да, како се каже „нема наде за разумевање четника и партизана,” указује на то да је план мисије био помирење два покрета. Како ће се показати, британска страна реално је проценила да је уједињење два покрета у борби против Немаца немогуће.

У телеграму Дикинове мисије од 9. септембра 1943. (бр.152), реч је и о Титовој личности: „Хрватски металски радник из околине Загреба, право име би могло бити ЈОСИП БРОЗ како се тврди у чланку Павелићеве штампе. Фотографија у том тексту права (подвукао М.Т.). Борио се у прошлом рату у МАЂАРСКОЈ војсци. Рано постао члан партије, водио илегални живот. Од времена на време - све до данас. У ПАРИЗУ око девесто тридесетпрве и касније у ШПАЊОЛСКОЈ. Један од реорганизатора Југословенске комунистичке партије након девесто тридесетседме. Није био познат док се у јесен девесто четрдесетпрве није појавио као вођа против Нијемаца у Србији. Употребљивао име Тито да би заштитио обитељ у ХРВАТСКОЈ. Ожењен Словенком из МАРИБОРА (мисли се на Херту Хас – примедба М.Т.) и има једно дијете негдје у ЗАГРЕБУ. Жена је овдје активан радник у женској комунистичкој организацији. Била је у УСТАШКОМ концентрационом логору ЈАСЕНОВАЦ и замијењена је а да њен идентитет није откривен. ТИТО значи 'ти то', надимак настао јер је у раније вријеме имао навику брзо одређивати свакоме задатке, тј. ти направи то, ти направи оно. Говори течно руски, добро њемачки, чита енглески и француски. Марљиво је учио сам. Начитан што се тиче политичке и економске литературе на горњим језицима. Има јасан војнички инстинкт и не боји се преузети одговорност. Не занимају га појединости. Надам се да ћу моћи сазнати још чињеница да вам их саопштим усмено. Због горњег извора морају се држати у највећој тајности (подвукао М.Т.).”⁹

Септембра 1943. у партизански Врховни штаб долази британски генерал (бригадир) Фицрој Маклејн (Fitzroy Maclean) који је био на челу Англо-америчке мисије коју су чинили и амерички официри.¹⁰ Његов извештај од 6. новембра 1943. приказује стање у Југославији: „Партизански покрет који сада доминира већим дијелом Југославије и располаже војском од отприлике двадесет шест дивизија и ефи-

⁹ Исто, 11

¹⁰ Фицрој Маклејн рођен је у Каиру 1911. године. По националности Шкот, био је британски официр и човек од највећег поверења Винстона Черчила. Као дипломата и бригадни генерал упућен је у Југославију септембра 1943. у партизански Врховни штаб где је био шеф Англо-америчке војне мисије. Умро је 1996. године. Објавио је ратне мемоаре: Fitzroy Maclean, *Rat na Balkanu* (Zagreb: Stvarnost, 1964).

касним политичким и административним системом... Од самог почетка покрет се темељи на заједничкој фронти који води Комунистичка партија у личности Тита... Титов идентитет је тајна... Изгледом је разборит мушкарц између 45 и 50 година, уредно обријан, чист, сиједи косе, те даје дојам интелигенције и одлучности... (подвукао М.Т.). Најновија информација говори да постоји 26 дивизија, а укупан број војника је 200.000... Инпресивна карактеристика Народноослободилачке војске јест управљање њоме... Посебно је хитна потреба (слања помоћи) морским путем... Готово су једнако важни напади савезничких зрачних снага на циљеве у Југославији, и са стратешког и са стајалишта морала... Партизани су се заувјек одрекли наде да ће постићи споразум с Михаиловићем, којег сада сматрају издајником земље и једним од својих најљућих непријатеља, те су због тога чврсто одлучили да га униште... Њихов став према страним земљама опћенито јест став опће благонаклоности на совјетској линији... Посвуда уз портрет друга Тита виси портрет друга Стаљина (подвукао М.Т.)... Влада Његова Величанства може изабрати између садашње политике, док буду околности допуштале, да се отприлике иста морална и материјална подршка даје и партизанима и Михаиловићу, или пак да се одбаци Михаиловић и пружи искрена подршка партизанима... При доношењу одлуке морају се размотрити два главна аспекта проблема: непосредни допринос Југославије савезничким ратним напорима и наш положај у Југославији и на Балкану након рата. С обиром на војну ефикасност, очито се може повући успоредаба између партизана и четника. Партизани су између 10 и 20 пута бројнији бескрајно боље организовани, боље опремљени и имају бољу дисциплину... (подвукао М.Т.). У тим околностима дајем следеће препоруке: 1. да се прекине подршка Михаиловићу; 2. да хитно повећамо помоћ партизанима; 3. да се посебно, без даљњег одлагања организира ефикасан систем опскрбе морским путем у великим размјерама; 4. да се нападају из зрака прикладни циљеви у Југославији кад год је могуће.”¹¹ Као што се види, извештај јасно изражава Маклејнове ставове након анализе стања на терену. Овај извештај „бомба”, како га назива Хедер Вилијамс, био је „најутицајнији документ који је сачинио иједан британски официр у Југославији током рата”.¹²

¹¹ *Tito-Churchill strogo tajno...*, 29–37.

¹² Х. Вилијамс, *Падобранци...*, 226.

Касније у мемоарима, Фицрој Маклејн о Титу пише: „Тито је у свему био за главу виши од свих осталих. Кад је требало донијети неку одлуку, он би је донио. Биле те одлуке војничке или политичке, Тито их је доносио хладнокрвно и сабрано пошто би прије тога саслушао аргументе, и за и против... Хоће ли он из тих тешких и бурних година изаћи потпуно непромијењен? Хоће ли се покоравати совјетским диктатима и мијешању, исто онако без питања као некада? Мени је већ тада пала у очи самосталност његовог духа. А знао сам да је самосталност било које врсте неспојива с ортодоксним комунизмом. Могућност да би се могло догодити да се Тито и људи око њега током времена развију у нешто од обичних совјетских експонената чинила се превише далеком, да би могла послужити као темељ наших калкулација. Али, била је то ипак могућност за коју се чинило да ју је вриједно имати на уму (подвукао М.Т.)”. Додао је, на крају, да је у извештају Черчилу написао: „Много тога зависи о Титу и од тога хоће ли се њему боље свидјети улога бившег агента Коминтерне, или улога потенцијалног владара независне југословенске државе (подвукао М.Т.)”.¹³ Реч је о могућности „разводњавања” интернационализма комунистичке идеологије у партизанском покрету. Међутим, како је време пролазило, Маклејн се током рата могао уверити у Титову оданост Својетском Савезу и комунистичкој идеологији и у његову конспиративност, о чему, касније, у мемоарима, примећује: „Упркос ономе што му се догодило у Дрвару, Тито није изгубио склоност према пећинама (подвукао М.Т.). На Вису је пронашао пећину што се смјестила на три четвртине пута до врха голог брда Хум који се налази на једном крају отока и у њој се настанио.”¹⁴

Трећи британски обавештајац био је Басил Дејвидсон (Basil Davidson),¹⁵ који је током рата такође боравио у Југославији. Циљ његове мисије био је да преко простора Војводине оде у Мађарску, што му није успело. Неко време боравио је код партизана и оста- вио кратко сведочанство о Титу: „Придружио сам се југословенским партизанима колико су ми допуштали... Задивљујуће чврст

¹³ Fitzroy Maclean, *Rat na Balkanu*, 33, 48.

¹⁴ Исто, 175.

¹⁵ Басил Дејвидсон рођен је 1914. године. Током Другог светског рата био у британским обавештајним мисијама, укључујући и Југославију. Умро је 2010. године. Објавио је ратне мемоаре: Basil Davidson, *S.O.E. između četnika i partizana*, (Zagreb: Liber, Prosvjeta, Matica srpska, 1963). Наслов оригинала: Basil Davidson, *Special Operations Europe: Scenes from the Anti-Nazi War*, Victor Gollancz Ltd 1980.

и здрав за своју педесет и једну годину. Тито је причао и слушао (подвукао М.Т.)”.... „Другим ријечима, 'национални проблем' ваљало је ријешити рјешавањем 'друштвених проблема' ”.¹⁶

Амерички официр Луис Хуот (Luos Huot), као савезнички војни представник, боравио је у Италији и ступио у контакт са Сергијем Макиједом који је тамо избегао из Далмације и касније од Јосипа Броза Тита добио пуномоћ да представља партизански покрет и обезбеди помоћ. Хуот је посетио Југославију и Тита и написао извештај „Путовање до Титовог Врховног штаба у Јајцу 20–27 септембар 1943” у којем је навео разлог свог путовања. Наиме, након што је дошао са поручником Томсоном (Thompson) у Бари, указала се потреба за обавештењима о стању на далматинској обали око Сплита;¹⁷ Илић је пренео Титове ставове да се радује сарадњи са америчким представницима, а Хоут истакао да „Балкан по споразуму спада у енглеску зону (подвукао М.Т.)” и указао на енглеско-америчко јединство. Илић му је пренео и Титов предлог да дође у Јајце. Већ 22. октобра Хоут је био у Подгори, а затим преко Ливна стигао у Јајце где се сусрео са Титом о којем је касније писао: „Титов начин опхођења срдчан је и прост. Изгледа снажан и вешт, али скроман. Нема ниједне црте или карактеристике једног диктатора и јасно се види да се сам не сматра таквим. Средње висине, чврсте грађе, носи једноставан капут од тешке сиве материје, сиве панталоне и црне јахаће чизме са звечећим мамузама. Његова кратка, чврста глава изгледа словенски, али његова по мало коврцава коса потсећа на семитску крв, исто као и његове плаве очи и склоп његових црта. Лице одаје осетљиву и енергичну личност, не интелектуалца. Човек дела више него полемике. Човек са не више самодисциплине него што од њега захтева његов ментални посао. Пуши бројне цигарете у апсурдној минијатурној лули украшеној минијатурним украсима, али у његовом начину ништа друго не изазива утисак заморених живаца. Изгледа потпуно при-

¹⁶ B.Davidson, S.O.E..., 49, 224.

¹⁷ Бродом „Бакар” којим је стигао на Вис довезао је помоћ која је истоварена у магацине, а брод је камуфлиран. Требало је да добије информације о дешавањима на источној јадранској обали, што је, како каже, „отворило воде” Јадранског мора. У Подгори се сусрео са командантом 8. корпуса пуковником Илићем, а разговорима су присуствовали поручник Томпсон и Сергеј Макиједо. Извештаје о томе послао је у Каиро где је и боравио након повратка у Италију. На Вис долази 20. октобра, а касније се сусреће са Илићем у Старом Граду на Хвару. Враћају се на Вис где је Илић предао Макиједу писмо у којем се именује за рад на пословима помоћи НОП-у. Војни архив, фонд НОВЈ, к. 2212, ф. 3, рег. бр. 1/71–73.

бран и добре воље. Тито воли смех и шалу. Воли да илуструје своје аргументе смешним анегдотама или којом другом фигуром... 'Немамо творницу штофа' казао је, када је објашњавао да вунени штоф је на првом месту у листи ствари које треба да дају савезници. 'Морамо да заробимо домобране и да их свучемо, па да их онда пустимо. Они оду онда Немцима да их поново смабдеју, да би смо их поново заробили. То је наша једина техника облачења'. Ова прича објашњава невероветан изглед његове војске. Носе униформе Италијана, Немаца, усташа, четника - своју њихових смртних непријатеља. Црвена звезда на плавој капи једина је заједничка ознака. Мало их је било обријано, као што је био њихов вођа, а једини је он имао пажљиво маникиране руке (подвукао М.Т.).” У свом извештају Хоут је навео да су се партизани питали зашто енглески радио партизанске победе приписује четницима, као и да је 25. октобра разговарао са Титом у присуству Макиједа и пуковника Илића и да је поподневном састанку присуствовао и мајор Бенсон (Benson). Описује и да је након одласка упао у четничку заседу, али је успешно стигао у Ливно где се сусрео са Феришом. Маклејну је сметало што је ова мисија извршена без његовог знања. Хоут се са Феришом сложио да је „најефикаснији начин рада у ратним напорима” да Фериш опутује у Бари и Каиро и потом у САД, како би пренео искуство боравка у Југославији. Он се преко Виса вратио у Бари, а након савезничких разговора отпутовао је у Алжир како би обезбедио помоћ за партизански покрет, посебно указујући да су балкански путеви врло лоши за камионе („Бурма пут”).¹⁸ Хоут се у додатку свог извештаја осврнуо и на сусрет са Титом 23. и 24. октобра 1943. У њему пише: партизанска стратегија била је да након италијанске капитулације заузму што боље позиције; Тито је истакао да су због тога сместили своје снаге на простор између обале и немачких концентрација у унутрашњости како би се спречило да немачка појачања дођу на јадранску обалу и изврше већу инвазију обалског појаса; због тога су заузети Мркоњић Град, Доњи Вакуф, Бугојно, Пљевља, Беране, Андријевица, Колашин, Бијело Поље и Пријепоље; три италијанске дивизије – Ферара, Таурнезе и Венеција пришле су партизанима; Немци су концентрисали снаге у долини Неретве (Мостар), близу Бихаћа и Трста; партизани су на другом правцу напали индустријске центре у унутрашњости, Тузлу (морала се потом напустити када су дошле немачке оклопне снаге)

¹⁸ Војни архив, фонд НОВЈ, к. 2212, ф. 3, рег. бр. 1/71-73.

и Зеницу (прекинута комуникација Сарајево–Брод) након чијег пада је велики број домобрана пришао партизанима, као и Ужице; многа места су потом заузели Немци због надмоћности њихових оклопних снага; партизани су појачавали активности у Санџаку и у Јужној Србији; Тито је указао да постоји 8 партизанских корпуса, Први – око Јајца, Други – Санџак и Црна Гора, Трећи – источна Босна, Четврти – Лика, Кордун и Банија, Пети – западна Босна, Шести – Славонија, Седми – Словенија до мађарске границе и Осми – Далмација; 18 дивизија имају од три до шест бригада од по 2.000 бораца, што је укупно око 180.000 војника.¹⁹ У трећем делу извештаја Хуит говори о извиђању далматинске обале: из Барија су пристигли на Вис бродом који је „први савезнички брод који је пристао на југословенску обалу од почетка рата“; Вис су држале партизанске снаге чији је морал висок упркос оскудици; потом друга посета Вису и долазак брода „Бакар“ који је донео помоћ; затим су дошли на Хвар (Стари Град) који је у партизанским рукама, па у Подгору (сусрет са пуковником Ивићем), заобилажењем јаким немачких снага у Макарској; непријатељ је држао Дубровник, ушће Неретве, Имотски, Посушје, Мостар, Метковић, Стоњ, Омиш, Сплит, Шибеник, Книн, Дрниш, Задар, Обровац, Грачац и Бенковац; Илић је рекао да су немачки положаји несигурни („критични“); дивизија „Принц Еуген“ има центар у Мостару; 114. немачка дивизија која има појачање у усташама и држи Шибеник, Книн, Задар, Дрниш, Грачац и Обровац; једино ради железница Шибеник–Перковић–Книн коју обезбеђују Ђујићеви четници; немачке ваздухопловне снаге су у Мостару (30. авиона, 20. штука и 10. извиђача), Сарајеву (50. авиона), док су у Рајловацу, Сињу и Земуну мање снаге; главне немачке снаге налазе се у Загребу; далматинска острва су у рукама партизана; на острвима постоје многа места за сакривање бродова; „партизани су горди и храбри, али су вољни да сарађују“; савезничком помоћи могу се ојачати партизанске позиције.²⁰

Код Тита је, 17. септембра 1943, стигао и мајор Лин Фериш (Linn Farish),²¹ као главни амерички официр, који је био део Англо-америчке мисије и подређен бригадиру Маклејну. Феришов извештај од 17.

¹⁹ Војни архив, фонд НОВЈ, к. 2212, ф. 3, рег. бр. 1/73, 76, 77.

²⁰ Војни архив, фонд НОВЈ, к. 2212, ф. 3, рег. бр. 1/83-84. Видети: Павловић Војислав, *Од монархије до републике САД и Југославија (1941–1945)*, (Clio – ГЛАС српски Београд, 1998), 151–160.

²¹ *Zapisi NKJ-a i privremene vlade DFJ 1943–1945*, priredili Branko Petranović i Ljiljana Marković, (Beograd: Memorijalni Centar J.B.Tito, 1991), 157. Исто: *Односи Југославије и Русије (СССР): 1941–1945.*, 849.

септембра до 27. октобра 1943. указује на, како каже, „лична разматрања на лицу места”. Он извештава да партизански покрет има већи војни и политички значај него што се то претпоставља; створили су слободну територију и „у покрет су укључене различите нације и вере”; прикључило им се доста италијанских јединица и у вези су са „ослободилачким групама суседних земаља”. Указао је и на значај Комунистичке партије у партизанском покрету; обични војници се „радују када сретну члана савезничке мисије” и на целом простору се боре против окупатора. Михаиловић се, како пише, „плашио кумунизма”, његове команданте „више су занимали планови будућности” и борили су се против партизана на страни Италијана и Немаца; „као у сваком грађанском рату тешко је једном странцу разумети” жестину тог сукоба; партизани су добро организовани и имају 18 дивизија и око 180 000 бораца; у својим рукама држе брдовити део Југославије, док Немци и усташе држе градове и малу околину око њих. Навео је, такође: „констатујем без оклевања да ако партизани буду снабдевени храном, одећом, оружјем, санитарским материјалом и другим материјалом који им је потребан” превладаће простором од јадранске обале до Дунавског базена; „географски положај, знање ратовања у планинама и велика храброст” представљају њихову снагу; након италијанске капитулације запленили су пуно разног материјала и заузели Сплит који су потом освојили Немци; партизани имају амбиције да заузму далматинску обалу; њихову оперативност помоћи ће слање материјала морем и из ваздуха; непријатељске снаге су концентрисане у Травнику одакле прети опасност партизанским снагама чије су бомбардовање тражили. Даље се указује: „Партизани стварају један такав начин живота који ће несумњиво имати великог уплива на цели Балкан и вероватно на Европу. Можда ће да буде заједница разних политичких веровања”. Закључио је да Комунистичка партија има водећу улогу у покрету и да партизани имају контролу над важним стратешким местима. Изваштај је завршио ставом: „Закључци овог извештаја почивају на личним информацијама и на информацијама у које сам могао имати поверење (подвукао М.Т.). Постоје и други извештаји које треба узети у разматрање, нарочито они од наше мисије код Михаиловића. Постоје и други извештаји чланова мисије који су били у Југославији дуже него ја. Личности у овом случају нису важне. Главно је да тачно оценимо партизански

покрет. Ја искрено верујем да би била највећа грешка да се потцени” (подвукао М.Т.).²²

Фериш је, 28. јуна 1944, написао и завршни извештај о свом боравку од 19. септембра 1943. до 16. јуна 1944. године. У њему говори да је три пута спуштан падобраном у Југославију: 19. септембра 1943 – између Бања Луке и Мркоњић Града, 20. јануара 1944 – код Босанског Петровца и 16. априла 1944 – у близину Врања. У његовој мисији били су и капетани Бенсон (Melvin Benson), Селвиг (George Selvig) и Гудинг (Gooding), као и поручници Григ (Grigg) и Поповић. Како пише: „Ситуација у Југославији била је, од самог почетка, веома замршена и готово несхватљива за посматрача са стране” (подвукао М.Т.). Указао је на дубоки раскол припадника партизанског и четничког покрета. На крају је истакао да извештаји спашених авијатичара говоре да су их спасавали и четници и партизани и да се савезничко оружје упућено у Југославију користи у крвавом грађанском рату.²³

Амерички мајор Ричард Вејл (Richard Weil) био је члан Англо-америчке војне мисије при Врховном штабу НОВ и ПОЈ. Спустио се падобраном 27. фебруара 1944. и тамо боравио до 20. марта 1944, када је отпутовао за Каиро носећи поруку за америчког председника Френклина Рузвелта. У свом извештају (април 1944) Вејл је оставио сведочанство о партизанском вођи: Тито је „више дебео него крупан, но ипак је способан за знатне физичке напоре... чини се да воли удобност... при сусрету не изазива страхопоштовање, пошто му је опхођење благо, уздржано и с нотом смиреног хумора... већини проблема приступа непристрасно, аналитички и рационално...”. На њега је оставио утисак човека „јасне мисли који зна шта хоће и зашто, и који је снажан, одважан и вјешт у борби за те циљеве (подвукао М.Т.)”.²⁴

Војна снага и будућа перспектива партизанског покрета имали су важно место у формулисању и вођењу даље савезничке политике у Југославији. Извештаји шесторице британских и америчких официра – чланова савезничке војне мисије, указују на опште стање и снагу партизанског покрета, као и на вредности њихове војне моћи.

²² Војни архив, Фонд НОВЈ, к. 2212, ф. 3, рег. бр. 1/78-82. Исто: Војни архив, фонд НОВЈ, к. 2212, рег. бр. 1/39-46, на енглеском језику. *Dokumenta o spoljnoj politici SFRJ 1941-1945*, knj.1 (Beograd: Jugoslovenski pregled, 1988), 452-459. О Феришовом извештају видети: Dejid Martin, *Mreža dezinformacija: Čerčilova jugoslovenska greška* (Beograd: Prosveta, 1991), 256-261.

²³ D. Martin, *Mreža dezinformacija...*, 396-404; В. Павловић, *Од монархије до републике...*, 189-195.

²⁴ *Tito Churchill strogo-tajno...*, 166-168.

Такав ратни резон однео је превагу у одлучивању коме треба пружити војну и материјалну помоћ до краја рата. Такође, указују и на место и улогу Тита у партизанском покрету. Западни обавештајци су били свесни да у централизованом војном покрету, са јаком комунистичком идеологијом, место првог човека и вође на војном и политичком нивоу има важну, односно најважнију улогу. У томе су Маклејнови извештаји, официра са највећим војним чином и шефом савезничке Војне мисије, имали највећу практичну војно-политичку употребну вредност.

Такође, сагледавање Тита као „првог” у покрету („за главу висоочији од свих”, „човек дела више него полемике”, „не боји се преузети одговорност”, „даје дојам интелигенције и одлучности”, „јасне мисли који зна шта хоће и зашто, и који је снажан, одважан и вјешт у борби за те циљеве”...) показало се као тачна процена савезничких обавештајаца. Покушаји и очекивања да се Тито издвоји из комунистичког идеолошког система нису успели. Током рата Тито је прихватио помоћ и сарадњу са западним савезницима, али у складу са сопственим проценама, потребама и циљевима. Ратно искуство „научило” га је на помоћ и сарадњу са западним савезницима, који ипак нису успели у својим намерама „разводњавања” партизанског покрета и његовог вође од идеолошке верности комунистичкој идеологији и Совјетком Савезу. Тито је знао да његов долазак на власт у југословенски главни град Београд иде преко Москве. Али, након сукоба са Стаљином 1948. године, вратио се западним савезницима који су га подржали у другачијем међународном контексту.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Војни архив, Фонд НОВЈ

Davidson, Basil. *S.O.E. između četnika i partizana*, Zagreb: Liber, Prosvjeta, Matica srpska, 1963. Наслов оригинала: Basil Davidson, *Special Operations Europe: Scenes from the Anti-Nazi War*, Victor Gollancz Ltd 1980.

Martin, Dejvid. *Mreža dezinformacija: Čerčilova jugoslovenska greška*, Beograd: Prosveta, 1991.

Dikin F. V. *Bojovna planina*, Beograd: Nolit, 1973.

Dokumenta o spoljnoj politici SFRJ 1941–1945, knj.1, Beograd: Jugoslovenski pregled, 1988.

Đilas, Milovan. *Revolucionarni rat*, Beograd: Književne novine, 1990.

Zapisnici NKOJ-a i privremene vlade DFJ 1943–1945, priredili Branko Petranović i Ljiljana Marković, Beograd: Memorijalni centar J.B.Tito, 1991.

Josip Broz Tito: Sabrana djela, Beograd: NIRO „Komunist“, 1982.

Maclean, Fitzroy. *Rat na Balkanu*, Zagreb: Stvarnost, 1964.

Marjanović, Jovan. *Draž Mihailović između Britanaca i Nemaca*, Beograd: Globus, Narodna knjiga, Prosveta, 1979.

Односи Југославије и Русије (СССР) 1941–1945: документи и материјали; приредили Б. Петрановић ет. ал, Београд: Савезно министарство за иностране послове и Војноисторијски институт и Министарство иностраних послова Руске Федерације, 1996.

Petranović, Branko. *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992.

Терзић, Милан. *Борба за информације: радио-везе и депеше Југословенске краљевске владе и Драже Михаиловића 1941–1944*, Београд: Службени гласник: Државни архив Србије, 2022.

Tito-Churchill strogo tajno, priredio Dušan Biber, Ljubljana: Arhiv Jugoslavije, Delo, Globus, 1981.

Тomašević, Jozo. *Četnici u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, Zagreb: Liber, 1979.

Вилијамс, Хердер. *Падобранци, патриоти и партизани: Управа за стратегијске операције у Југославији 1941–1945*, Београд: Полит, 2009.

Dr. Milan Terzić, Principal Reserach Fellow
Archive of Yugoslavia
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: mvterzic@yahoo.com

Tito “at first sight” (British and American intelligence on the partisan leader during the WWII)

(Summary)

Strength of the military force and future perspective of the partisan's movement had an important place in formulating and managing further Allied politics in Yugoslavia. The reports of the six British and Americans officers – members of the Allied military mission – have pointed out on the general conditions and straights of partisan's movement, as well as on use value of its military power. Such a war rationale prevailed in deciding to whom to provide military and material aid until the end of the war. Also, they've pointed out to the perception of Tito and his place and role in the partisan movement. Western intelligence agencies were well aware that in a centralized military movement with a strong communist ideology, the role of the leader, both on the military and political level, was crucial, or rather, the most important. In this regard, the reports of John L. Maclean, an officer with the highest military rank and head of the Allied Military Mission, had the greatest practical military-political value. These reports provided deep in sights in to military-political conditions, as well as possible strategies and intentions on the ground, which were of great importance to the Western allies. MacLean's' reports, being the officer with the highest military rank, were crucial in providing information that contributed to understanding and decision-making regarding military and diplomatic steps during World War II. The perception of Tito as the “first” in the movement (“a head taller than all”, “a man of action rather than debate”, “not afraid to take responsibility”, “giving the impression of intelligence and determination”, “clear thinking, knowing what he wants and why, and being strong, brave, and skillful in fighting for those goals”) proved to be an accurate assessment by the Allied intelligence officers. Attempts and expectations to separate Tito from the communist ideological system were unsuccessful. During the war, Tito

accepted aid and cooperation with the Western Allies, but in accordance with his own assessments, needs, and goals. This experience during the war “taught” Josip Broz Tito to accept help and cooperation with the Western Allies, who failed in their attempts to “dilute” the partisan movement and its leader’s ideological loyalty to the communist ideology and the Soviet Union. The partisan leader, at that wartime moment, knew that his rise to power in the Yugoslav capital, Belgrade, would go through Moscow. However, after the conflict with Stalin in 1948, he returned to the Western Allies who supported him in a different international context.

KEY WORDS: *Yugoslav theater of war, Western intelligence, military missions, Josip Broz Tito, partisan movement.*